

Kahire Konferansları (15-16 Kasım/4-7 Aralık 1943)

On sekizinci yüzyılın sonunda başlayan endüstriyel, siyasal, toplumsal devrimler yirminci yüzyılın ilk yarısında insanoğlunun iki dünya savaşı yaşamasına neden olmuştur. Birincisi tam bir Avrupa savaşı olarak nitelendirilirken, ikincisi dünyanın çeşitli yerlerinde etkisini göstermiştir. 1 Eylül 1939 sabahı Almanya'nın Polonya'ya saldırması, 3 Eylül'de İngiltere ve aynı gün Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmesi ile İkinci Dünya Savaşı Avrupa kıtasında başlamış ve kısa sürede tüm dünyaya yayılmıştır. 7 Mayıs 1945'e dek Avrupa'da, 2 Eylül 1945'e kadar Pasifik'te devam eden İkinci Dünya Savaşı, atom bombaları ve savaşın kentlerde yoğun olarak hissedilmesi sonucu Birinci Dünya Savaşı'ndan daha yıkıcı bir savaş olarak tarihe geçmiştir.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın son anına dek "savaş dışı" kalmıştır. Başta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmak üzere Türk dış politikasını yürütenler, savaşın ağır koşulları altında Türkiye'yi savaş dışı tutmayı başarmışlardır. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni yıkan gelişmeleri iyi değerlendirmişler ve yakın tarihten ders alarak tarafsızlık politikası gütmüşlerdir. Ayrıca, Atatürk'ün tedbirli, barışçı politika geleneğinin sürdürülmesi savaş dışı kalınmasında etkili olmuştur. Ancak bu tercihi sürdürebilmek kolay olmamıştır. Savaşın gidişatına paralel bazen Mihver devletleri bazen de Müttefikler Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda baskıda bulunmuşlardır. Mihver devletlerin savaşı Avrupa kıtası dışına taşımak istedikleri 1939-1943 döneminde Türkiye'ye yönelik baskı daha çok Almanya'dan gelmiştir. Türkiye'nin bu süreçte savaş dışı kalması savaşın Orta Doğu'ya doğru genişlemesini önlemiştir. Savaşın genel akışının değişip Müttefik devletlerin savaş üstünlüğünü ele geçirdikleri ve dolayısıyla Mihver işgali altındaki topraklara girmek için mücadele ettikleri 1943-1945 dönemindeyse Türkiye'nin savaş dışı durumu bu kez Müttefik devletlerin işine gelmemiş ve bu dönemde Türkiye üzerinde baskıyı ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği yapmışlardır.

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'yi savaş dışı tutmak amacıyla büyük çaba sarf eden Türk diplomatlarının başında, Dışişleri Bakanı ve daha sonra Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri, daha sonra Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Büyükelçi Cevat Açıkalın, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Yardımcısı ve daha sonra Genel Sekreter Büyükelçi Feridun Cemal Erkin gelmektedir.

1940 yılının sonlarına doğru Romanya'nın Mihver Paktına katılması ve Almanya'nın Romanya üzerinden Bulgaristan'a girme ihtimalinin belirmesi üzerine İngiltere, Türkiye'nin savaş katılması yönünde Türkiye ile diplomatik ilişkiler kurmaya başlamış ve 13 Ocak 1941'de Hava Mareşali Cornwall Ankara'ya gelmiştir. İngiltere'nin amacı Türkiye'nin İtalya'ya derhal, Almanya'ya ise bu ülke Bulgaristan veya Yugoslavya'yı işgal edecek olursa savaş ilan etmesini sağlama yönünde olmuştur. 15 Ocak'ta başlayan askeri görüşmelerde Türk yetkililer kendi ellerinde bulunan uçak ve uçaksavar sayısının yeterli olmadığını, İngiltere'ye sipariş edilen avcı uçaklarını henüz teslim edilmediğini ve bu koşullarda savaşa girmeye hazır olmadıklarını belirtmişlerdir. Bu görüşme sonrası her ne kadar İngiltere, Türkiye'ye hava desteği sağlama sözü verdiyse de bu sözler tam anlamıyla tutulmamış ve Türkiye savaş dışı kalma politikasını sürdürmeye devam etmiştir. Ancak 1942 yılı sonunda Almanların Kahire'den geri çekilmeye başlaması ile Churchill Türkiye'yi savaşa sokma politikasını tekrar gündeme getirmiş ve 1943 yılı ocak ayında Casablanca Konferansı'nda ABD Başkanının da onayını alarak İnönü ile görüşmek üzere 30 Ocak 1943'te Adana'ya gelmiştir. Yenice Tren İstasyonu'nda ve güvenlik nedeniyle Cumhurbaşkanlığı treninde, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ve Mareşal Fevzi Çakmak ile görüşerek Londra'nın ABD'nin de desteğini alarak

Ankara'ya gereken yardımı yapacağını bildirmiştir. Ancak Şükrü Saraçoğlu, Rusya'nın emperyalist bir politika izlemesi ihtimaline değinerek, Türkiye'nin ihtiyatlı hareket etmesi gerektiğini belirtmiştir.

Türkiye, savaşa girme konusunda aceleci davranmasa da İngiltere Türkiye'nin savaşa bir an önce girmesine yönelik faaliyetlerini sürdürmüştür. 1943 yılının Eylül ayına gelindiğinde İngiltere kadar Sovyetler Birliği de Türkiye'nin bir an önce savaşa girmesi konusunda istekli olmuştur. 19 Ekim-1 Kasım 1943 tarihleri arasında Moskova'da müttefik Dışişleri Bakanları Anthony Eden, Cordell Hull ve Vyacheslav Molotov arasında yapılan toplantıda Molotov, Türkiye'nin savaşa dahil edilmesini istemiştir. İngiltere ve Sovyetler Birliği, 1 Kasım 1943'te gizli bir protokol yaparak, Türkiye'nin 1943 yılı bitmeden savaşa girmesini istemiştir. Ayrıca Türkiye'nin Müttefiklere her türlü kolaylığı sağlaması, özellikle Türkiye'deki havaalanlarından ve diğer tesislerden yararlanmalarının talep edilmesi kararlaştırılmıştır. Eden ve Molotov arasında yapılan bu protokolü o sırada Washington'a dönmüş bulunan Hull'un yerine ABD'nin Moskova Elçisi Harriman imzalamıştır.

Protokolü hayata geçirebilmek ve Türkiye'yi bir an önce sokabilmek için Knatchbull Hugessen 1 Kasım'da Menemencioğlu'nu Kahire'ye davet etmiş ve onunla birlikte Mısır'a gitmiştir. Bir gün sonra Eden'in gelişi ile Kahire görüşmeleri başlamıştır.

Birinci Kahire Konferansı (15-16 Kasım 1943)

Moskova'da alınan karar doğrultusunda Eden, üç hafta içinde on uçak filosunun Türkiye'ye gönderilmesini ve sonraki bir ay içerisinde Ankara'nın savaşa katılmasını istemiştir. Türk Dışişleri Bakanı Menemencioğlu ise filoların gelmesi ile Türkiye'nin tahmin edilenden önce savaşa karşılaşılabileceğini ileri sürerek Türk kamuoyunun savaşa hazır olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Menemencioğlu, Churchill'in Adana Görüşmeleri sırasında "Türkiye hazır olmadıkça savaşa girmesi konusunda ısrar edilmeyecek" sözünü hatırlatmış ve bunun üzerine İngiltere, Türkiye'ye yapılan silah sevkiyatının durdurulması kararını vermiştir. Ortaya çıkan olağanüstü durum karşısında hükümet yeni bir politika belirlemek üzere olağanüstü toplantı gerçekleştirmiş ve Dışişleri Bakanı Menemencioğlu, hükümetin politikasının ülkeyi mümkün olduğunca savaş dışında tutmak olduğunu belirtmiş ve yanı sıra Müttefiklerle ters düşmemek için onlara paralel politikalar uygulanmasının zorunluluğunu da belirtmiştir. 17 Kasım'da İngiltere'ye "Türkiye'nin ilke olarak savaşa girmeyi kabul ettiğini, ancak Almanya'ya karşı gerekli savunma sistemi kurulmadan bunun mümkün olmayacağını" anlatan hükümet yazısı gönderilmiştir. Bunun üzerine ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği, ayrıntıları görüşmek amacıyla 28 Kasım'da Tahran'da görüşmeler yapmışlar ve burada Türkiye'nin 1943 yılı içinde savaşa katılması ve bu işin sonraki yıla bırakılmaması kararını almışlardır. Ancak İngiltere burada alınan karara rağmen İnönü ile Kahire'de tekrar görüşülmesi gerektiğini savunmuştur.

İkinci Kahire Konferansı (4-7 Aralık 1943)

Birinci Kahire Konferansı'nda Türk Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'na isteklerini kabul ettiremeyen İngiltere, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile yeni bir görüşme isteğinde bulunmuş ve bunu ABD'ye de kabul ettirmiştir. Görüşmeler için Tahran'a davet edilen İnönü ise eşit söz hakkına sahip olma koşulu ile daveti kabul etmiştir. Menemencioğlu ve kendilerine eşlik eden bir diplomat grubu ile Kahire'ye gitmek üzere yola çıkan İnönü, 4 Aralık 1943 günü İngiliz ve Rus elçiler ile birlikte Kahire'ye varmıştır.

Konferans başlamadan önce İngiliz ve Türk heyetler arasında bir ön görüşme gerçekleşmiştir. Churchill, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda hazırlamış olduğu planları İnönü ile yapacağı özel görüşmede paylaşmak istemiştir.

Churchill 1944 yılında Almanya'ya her cepheden saldıracağını ve Türkiye'nin de bu stratejinin içinde yer almasını istemiş ve bunun için Türkiye'deki hava alanlarının güçlendirilmesi, kentlerin savunma güçlerinin arttırılması, uçaksavar toplarının yerleştirilmesi, radyo istasyonlarının belirlenmesi ve binlerce teknisyenin Türkiye'ye gönderilmesi işlerinin derhal başlaması gerektiğini söylemiştir. Ancak çok sayıda teknisyenin Türkiye'ye gelmesinin Alman tehlikesi oluşturabileceğinden dolayı İnönü teklifi kabul etmemiştir. Churchill'in buradaki amacı; Türkiye'deki havaalanlarında üs kurarak Ege adalarını ele geçirmektir. Böylece İngiliz donanması Boğazlara kadar gelebilecek ve Alman hava kuvvetleri Ege'den kovularak düşman konvoylarına saldırma olanağı sağlanacaktı. Türkiye'nin hazır olması ve hava alanlarını tahsis etmesi bu iş yeterliydi. İnönü ise yeterli destek planı olmadığı gerekçesi ile İngilizlerin savaşa girilmesi yönündeki teklifine sıcak bakmamış ve Türkiye'nin güçlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Churchill ise Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesme kararı vermesinden sonra, Türkiye'yi güçlendirecek bütün kararların alınabileceğini belirtmiştir. Resmi toplantı başlamadan önce İnönü resmi toplantıda yapacağı konuşmanın bir özetini Churchill ile paylaşmış ve şu noktalara vurgu yapmıştır. Türkiye İngiltere'nin müttefiki olarak onunla iş birliği içinde olacak ancak İngiltere'den gelecek önerilerde makul olacaktır. Amaç Türk ordusunun güçlendirilmesidir. Bundan sonra Türkiye'nin nasıl harekete geçeceğini içeren askeri bir plan yapılmalıdır. Churchill ise Türkiye'nin savaşa girmesi ile gereken bütün yardımın sağlanacağını belirtmiş ve resmi toplantı saatinin yaklaşması nedeniyle ikilinin görüşmesi sona ermiştir.

Roosevelt'in başkanlığını yaptığı resmi toplantıda ABD Başkanı İkinci Cephe'nin açılacağını belirtmiş ve Türkiye'yi de savaşa katılarak Birleşmiş Milletler üyeliğine davet etmiştir. Ardından Churchill de, savaşa katılması durumunda Türkiye'nin dünyanın en güçlü üç ülkesiyle müttefik olacağını ve Birleşmiş Milletler üyeliğini kazanacağını belirtmiştir.

İnönü ise Türkiye'nin üstlendiği sorumluluğun bilincinde olduğunu ancak Türkiye'nin nasıl harekete geçeceğini içeren iki aşamalı bir plan sunmuştur. Buna göre öncelikle Türkiye'ye gönderilecek malzemeye ilişkin bir hazırlık planı sonrasında ise taraflar arasında bir iş birliği planı gerçekleştirilmelidir. Churchill ise öngörülen aşamaların şu şekilde olması gerektiğini belirtmiş;

1. Bu konferanstan sonra Türk politikasının değişmediğine ilişkin bir deklarasyon yayınlanması.
2. Yaklaşık altı hafta içinde başta uçaksavar malzemesi olmak üzere, gereken malzemenin Türkiye'ye sokulması.
3. Bundan hemen sonra hazırlanmış bulunan hava alanlarına İngiliz ve Amerikan filolarının indirilmesi.
4. Almanların protestosu ve Türkiye'nin diplomatik yanıtı ve bu süre içinde destek çalışmalarının devamlı olarak sürdürülmesi.
5. Almanya'nın uydusu konumundaki ülkelerin (Bulgaristan, Macaristan, Romanya) tepkileri Almanya'nın Türkiye'ye yönelik tutumunu etkileyeceğinden son derece önemli olacaktı. Bütün bu süre içinde Türkiye, başta az miktarda krom olmak üzere Almanya'ya mal göndermeye devam edecekti. Böylece Almanlar Türkiye'ye yönelik daha ileri boyutlu bir harekâta girişmekten geri duracaklardı.

Görüşmeler, Müttefik devletlerin Türkiye'yi altı hafta içinde savaşa sokmak istemesi, Türkiye'nin ise yeterli yardım alamadığı gerekçesiyle çıkmaza girmiş ve bundan sonraki süreç Türkiye ve İngiltere arasındaki ikili görüşmeler ile devam etmiştir. Ancak ikili görüşmeler de bir süre sonra sertleşmeye başlamış ve Churchill'in politika değişikliğine gitme ihtimaline vurgu yapan şu rapor İnönü'ye sunulmuştur;

1. 15 Şubat'a 1944 tarihine dek hava hazırlıkları yapılacak ve diğer malzemeler gönderilecek
2. Savaş planı üzerinde görüşmeler yapılacak
3. Silah ve cephanenin gönderilmesi programı yapılacak

Müttefikler 15 Şubat'ta filolarını yollamak için izin isteyecekler, verilen cevap olumsuz ise Müttefikler bütün kaynaklarını başka bir cepheye yönlendirecekler ve Türkiye ile savaşta iş birliği umudunu keseceklerdir. Verilen yanıt olumlu ise;

1. Kara ve hava kuvvetlerine ait silahların gönderilmesi programına ivedilikle devam edilecek
2. Türkiye'nin deniz yolu açılacak (İngiliz deniz birliklerinin Karadeniz'e girmesi ve Rusya'ya ikmal yapılması sağlanacak)
3. İngiliz tanksavar ve zırhlı birlikleri ile destek yapılacak
4. Müttefikler ile Türkiye arasında kararlaştırılmış bulunan plan bütün yönleri ile uygulanacak.

İngiltere'nin raporu üzerine İnönü, ortak kararlar alma konusunda adım atmış ve şu konular masaya yatırılmıştır;

1. İngiliz uzmanlar Ankara'ya gelecektir. İnönü bu teklifi kabul etmiştir.
2. Mareşal Fevzi Çakmak ve yardımcısı General Kazım Orbay ile Türk Genel Kurmayından donanmayı temsil eden yüksek rütbeli bir subay Kahire'ye gidecektir. İnönü Ankara'ya dönünceye kadar bu hususta kesin bir yanıt veremeyeceğini söylemiştir.
3. Bu aşamadan sonra Ankara'ya daha çok İngiliz subayı gönderilerek konunun incelenmesine devam edilecektir.

İnönü, zorlu Kahire Görüşmeleri'nin sonunda herhangi bir tarihe dek savaş yükümlülüğünün altına girmeksizin ve 15 Şubat 1944'e kadar süre kazanarak Kahire'den ayrılmayı başarmıştır. Böylece Müttefiklerin Moskova Konferansı'nda aldıkları "Türkiye'yi en geç 1 Ocak 1944'e kadar savaş sokma" kararı da başarısız olmuştur.

Görüşmelere gitmeden önce Türk heyeti almış olduğu kararlara sadık kalmıştır. Konu hakkında Dışişleri Bakanı Menemencioğlu, *Müttefik Devletler ile münasebatımız değişmemiştir. İngiltere ile ittifakın kuvvetlenmesi umumi harici siyasetimizde hiçbir tahavvül ifade etmez. Amerika ve Sovyetler Birliği ile münasebetlerimiz de hemen hemen İngiltere ile olan münasebetlerimiz derecesinde samimidir... ..konuşmalarımız sırasında Cumhuriyet Halk Partisinin direktifleri mihverinde kaldık ve harici siyasetimiz değişmemektedir* açıklamasını yapmıştır. Ayrıca görüşmeler bittikten resmi bir tebliğ yayınlanmış ve 8 Aralık 1943 tarihli gazetelerde tebliğe yer verilmiş ve şu açıklama yapılmıştır;

Amerika Reisicumhuru Mister Roosevelt, Türkiye Reisicumhuru İsmet İnönü ve İngiltere Başvekili Mister Winston Churchill, 4-5 ve 6 Birincikanun 1943'te Kahire'de buluşmuşlardır. Görüşmelerine İngiltere Hariciye Nazırı Mister Anthony Eden, Türkiye Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu ve Mister Harry Hopkins iştirak etmiştir. Türkiye Devlet Reisinin bu konferansa iştiraki İngiltere ve Türkiye'yi birbirine bağlayan ittifakın ve Türkiye ile Amerika ve Sovyet Rusya arasındaki sağlam dostluk münasebetlerinin bariz bir tezahürü olmuştur. Reisicumhur Roosevelt, Reisicumhur İnönü ve Başvekil Churchill umumi siyasi vaziyeti gözden geçirmişler ve bu siyasi vaziyetin üç memleketten her birinin kendine ait ve karşılıklı menfaatleriyle olan alakası üzerinde dikkatle tevakkuf etmişlerdir. Anlayış ve samimi bağlılık zihniyeti içinde tetkik edilmiş olan bütün meseleler Birleşik Amerika, Türkiye ve İngiltere arasında dünya vaziyetinin görüşü üzerinde çok sıkı bir rabitanın mevcudiyetini göstermiştir. Bu suretle Kahire görüşmeleri alakadar dört devletin aralarındaki münasebetlerin ilerisi için çok faydalı ve çok verimli olmuştur. Amerika ve İngiltere demokrasilerinin Sovyet Rusya ile mevcut olan menfaat ve görüş birliği ve Türkiye ile adı geçen devletler arasındaki gelenekli dostluk, Kahire konferansının bütün seyri esnasında bir kere daha teeyyüdetmiştir.

Kahire Görüşmeleri uluslararası basında da geniş yer bulmuş ve özellikle İngiliz basını Türkiye'nin stratejik konumuna ve bu nedenle Müttefikler yanında savaşa girmesinin önemine dikkat çeken yazılar yayınlamıştır. Ulus gazetesi 9 Aralık

1943 tarihli sayısında Times gazetesinin şu haberine yer vermiştir;

Türkiye Cumhuriyeti İsmet İnönü ile Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu'nun iştiraki bu konferansın önemini artırmıştır. Mühim kararlar verildiği bir şurada, Atatürk zamanında milli intibahına kavuştuğu günden bugüne kadar barışta ve harpte takip ettiği ihtiyatlı dış politika sayesinde Avrupa'yı, Asya'yı ve Karadeniz'i Ege denizine bağlayan Boğazları muhafaza etmek suretiyle yakın ve Orta Şark'ta istikrar amili olan bir memleketi idare edenlerle müşaverede bulunmak zaruri idi. Prensipler mücadelesinde Türkiye, mevkiini çoktan beri tayin etmiş olan "milletlerarası hürriyet" ve "barış içinde terakki" ülkelerine daima sadık kalmak azminde olduğunu göstermiştir. Bir müddetten beri hadiseler Müttefikler için daha elverişli bir cereyan almıştır. Birbirini tanıyan dostlar arasında daha geniş ölçüde ve yapıcı bir iş birliği için daha büyük imkanlar hazırlanmış bulunuyor. Türk-İngiliz ittifakı Türkiye'nin dünya hadiselerinin tertiplenmesi hakkında kendine düşen rolü oynayacağını gösteren başlı başına bir delildir.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Ankara'ya döndükten sonra kabineyi toplantıya çağırarak ve yapılan görüşmeler hakkında bilgi vermiştir. Hükümet üyeleri Kahire'de izlenen politikayı onaylamışlar ve Fevzi Çakmak da hazırlık yönünden Türkiye'nin büyük eksiklikleri olduğunu, Adana Görüşmeleri sırasında söz verilen malzemelerin teslim alınmadığını belirtmiştir. İngiliz yetkililer görüşmeleri sürdürebilmek için Ankara'ya gelmişler ve 1944 yılının Ocak ayının ilk haftasında Hava Mareşali Linell ve General Kazım Orbay arasında yapılan görüşmeler de gerekli yardımın yapılmadığı nedeniyle çıkmaza girmiş ve İngiliz askeri heyeti 15 Şubat'ta Ankara'dan ayrılmıştır. Böylece Müttefiklerin Türkiye'yi savaşa sokma planları sonuçsuz kalmıştır.

Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nda düştüğü hataya düşmemek ve milli çıkarlarını korumak için savaşa katılmamış ancak değişen koşullar nedeniyle önce Nisan 1944'de Almanya'ya krom sevkiyatını durdurmuş ardından 2 Ağustos 1944'de de Almanya ile ilişkilerini keserek Müttefik yanlısı politikayı resmen kabul etmiştir.

Sezen KARABULUT

KAYNAKÇA

1. Süreli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Ulus

2. Kitaplar

Akşin Sina, Kısa 20. Yüzyıl Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Armaoğlu Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarih, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005.

Deringil Selim, Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015.

Goloğlu Mahmut, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi III 1939-1945 Milli Şef Dönemi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Koçak Cemil, Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945), C. II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.

Oran Baskın, Türk Dış Politikası, Cilt 1: 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Sander Oral, Siyasi Tarih 1918-1994, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001.

Weisband Edward, İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası II, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2000.

3. Makaleler

Erkin Feridun Cemal, Türkiye'nin Savaşa Katılması İçin Kahire'de Yapılan Müzakereler, Belleten, C. 43, Sayı 170, Nisan 1979.

Gürün Kamuran, Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşına Sokma Çabaları, Belleten, C. 52, Sayı 204, Kasım 1988.

Kurat Yuluğ Tekin, Kahire Konferansı Tutanakları (4-7 Aralık 1943) ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri, Belleten, C. 47, Sayı 185, 1983.

Sarıçoban Gülay, İkinci Dünya Savaşı Dönemi'nde (1939-1945) Türk Dış Politikası, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24 (4).

23/11/2024 tarihinde

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kahire-konferanslari-15-16-kasim-4-7-aralik-1943/?pdf=6194> adresinden erişilmiştir